

Rośliny sepulkralne w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850-1928) z 1883 r.

Sepulchral plants reported in Józef Rostafiński's (1850-1928) questionnaire, distributed in 1883

Piotr Köhler

Instytut Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Kopernika 27, 31-501 Kraków

e-mail: piotr.kohler@uj.edu.pl

ABSTRACT. In 1883, an ethnobotanical enquiry was distributed by Józef Rostafiński (1850-1928), professor at the Jagiellonian University in Cracow (then Austro-Hungary). Unfortunately, none of the questions concerned sepulchral plants used by the Polish people. In spite of this lack, information on these plants was included in the letters of 13 correspondents. The highest number of plant names – 54 – was given by Apolinary Chrzanowski. These names were used in the Janów district in the Lublin gubernya. Rostafiński received a total of 96 records (7.38 records per respondent). Ca. 61 species and at least 14 genera of plants used for various sepulchral aims were identified in the submitted responses. The most frequently mentioned were *Artemisia abrotanum* L. – 4 records, and then *Levisticum officinale* W. D. J. Koch, *Mentha* sp., *Satureja hortensis* L., *Tanacetum parthenium* L. and *T. vulgare* L. – 2 records each. The plants were placed in coffins, mostly under the head of a deceased person (88 records: 55 species, 11 genera, and 8 unidentified records). The plants were also planted on graves (15 records: 9 species, 2 genera), and grave ornaments were made from plants (1 record: 1 genera) as well.

Key words: historical ethnobotany, sepulchral plants, funeral, Poland

Wstęp

Rośliny jeszcze w XIX w. permanentnie towarzyszyły w życiu człowiekowi, szczególnie na wsi, od kołyski do grobu, m.in. żywiły, z nich wytwarzana była odzież, były też źródłem różnych użytecznych substancji. Bardzo ważną rolę pełniły rośliny lecznicze. Pozwalały na zachowanie zdrowia, a w razie różnych chorób – na jego przywrócenie. Gdy jednak nie udawało się wyleczyć chorego, a jego życie dobiegło kresu, rośliny towarzyszyły człowiekowi także po śmierci. Kwiatami strojono pokój, w którym zwłoki spoczywały na marach. Rośliny wkładano do trumny, którą także zdobiono kwiatami. Bukiety czy wieńce z kwiatów kładziono na świeży

grób, a potem sadzono na nim kwiaty (Bohdanowicz 1999a, b, c; Jankowska 1999). Właśnie tę grupę roślin nazywał będę roślinami sepulkralnymi.

W 1883 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Rostafiński (1850-1928) rozpiisał ankietę etnobotaniczną. W odpowiedzi na nią otrzymał prawie 860 listów od około 370 respondentów. Niniejszy artykuł jest kolejnym z serii obejmującej opracowania szczegółowych zagadnień tej ankiety (Köhler 1986, 1987, 1993a, b i c, 2010, 2013a i b, 2014a, b i c, 2015a, b, c, i d, 2016; Łuczaj 2008, 2011a, 2012, Łuczaj & Köhler 2011, Łuczaj i in. 2013), z tego też powodu bardziej szczegółowe informacje dotyczące jej nie są tu podane. Podobnie jak lista respondentów, lista miejscowości czy obszarów, gdzie używane były dane nazwy, ani też mapa pokazująca geograficzne rozmieszczenie tych miejscowości. Dane te są już zawarte we wcześniejszych publikacjach (Köhler 1993a, Köhler 2015a).

Rostafiński w kwestionariuszu swej ankiety z 1883 r. nie umieścił, niestety, odrębnego pytania o rośliny używane w obrzędach pogrzebowych czy sadzone na grobach na cmentarzach. Być może młody wiek sprawił, że o tej tematyce po prostu jeszcze nie myślał, czy zapomniał lub nie wydawała mu się na tyle ważna, by poświęcać jej odrębne pytanie w i tak już rozbudowanym kwestionariuszu. Lub być może miał jakąś wiedzę, z której wynikało, że niewiele gatunków używanych było podczas obrzędów pogrzebowych, i na jej podstawie pominął kwestie roślin sepulkralnych. Niezależnie od przyczyn, w kwestionariuszu nie ma pytania o rośliny sepulkralne, pomimo to respondenci nadesłali dane na ich temat.

Celem niniejszej pracy jest opracowanie informacji dotyczących roślin sepulkralnych otrzymanych przez Rostafińskiego w rezultacie ankiety.

Materiały i metody

Podstawą opracowania są listy nadesłane Rostafińskiemu w odpowiedzi na jego ankietę ogłoszoną w 1883 r. Sporządzono standardową bazę danych (Köhler 2016: 130) obejmującą dane dotyczące roślin sepulkralnych. Baza liczyła 96 rekordów (definicja takiego rekordu – patrz Łuczaj & Köhler 2014: 6). Zdecydowana większość nadesłanych nazw to powszechnie używane polskie nazwy roślin. Wykscerpowane z listów nazwy roślin zostały przyporządkowane naukowemu nazwom łacińskim. Najpewniejsze są oznaczenia samego Rostafińskiego na podstawie nadesłanych mu okazów roślin. Kilku nazw nie udało się zidentyfikować z gatunkami roślin.

Wyniki

Ze względu na wzmiankowany już powyżej brak w kwestionariuszu ankiety wyraźnego pytania o rośliny związane ze zwyczajami pogrzebowymi i grobami, informacje o roślinach sepulkralnych znalazły się jedynie w listach 13 autorów. Było wśród nich 5 kobiet: Iza Milowicz z Modryńca (powiat Hrubieszów, gubernia lubelska), Stanisława Okolska z Dziwła (powiat Piotrków, gubernia piotrkowska), Maria Szoldrska (1820-1903) z Poznania, Anna Szreder z Kobusewa – obecnie Kobysewo (powiat Karthaus – obecnie Kartuzy, rejencja gdańska, prowincja Prusy Zachodnie) i Marina Tomaszewska z Kudynowców (powiat Złoczów, Galicja), oraz 8 mężczyzn: Apolinary Chrzanowski, pracownik [?] cukrowni Towarzystwa Akcyjnego Fabryki Cukru i Rafinerii w Józefowie (powiat Warszawa, gubernia warszawska), [prawdopodobnie Augustyn]¹ Heintze (zm. 1912), ksiądz rzymskokatolicki, wikariusz z Trzemeszna (powiat Mogilno, rejencja bydgoska, Prowincja Poznańska), [prawdopodobnie

¹ W tym i kilku następnych przypadkach piszę „prawdopodobnie”, ponieważ listy podpisane są jedynie

Wilhelm Atanazy] Kloska (1852-1925), ksiądz rzymskokatolicki, sekretarz delegatury biskupiej przy katedrze św. Jadwigi w Berlinie, późniejszy biskup pomocniczy gnieźnieński w latach 1911-1924², Adam Kubaszewski (1847-1927), ogrodnik Izabeli z Czartoryskich Działyńskiej (1830-1899) w Gołuchowie (powiat Pleszew, rejencja poznańska, Prowincja Poznańska)³, [prawdopodobnie Erazm] Parczewski (1826-1915), polski działacz społeczno-narodowy na Pomorzu i Warmii, właściciel majątku Belno (powiat Schwetz – obecnie Świecie, rejencja kwidzyńska, Prowincja Prusy Zachodnie)⁴, I. Rzaszka ze Skoczowa (Śląsk Austriacki), Kazimierz Wais (1865-1934), uczeń VII klasy gimnazjum w Jaśle (powiat Sanok, Galicja), późniejszy ksiądz katolicki, profesor zwyczajny i rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i rektor Lwowskiego Seminarium Duchownego⁵, Józef Mikołaj Wiślicki (1804-1887) z Gałachów (powiat Płońsk, gubernia warszawska), autor m.in. trzytomowego *Opisu Królestwa Polskiego* [...] (Warszawa 1850-1854)⁶.

Najwięcej danych nadesłał Apolinary Chrzanowski – 54 rekordy, następnie Marina Tomaszewska – 16 rekordów, Iza Milowicz – 11, a Józef M. Wiślicki – 5. Przez autorów biorących udział w ankiecie rośliny sepulkralne wzmiankowane były w odpowiedziach na różne pytania: na pytanie nr 25 – 1 rekord, nr 33 – 1, nr 47 – 2, nr 48 – 7, nr 49 – 11, nr 55 – 1, nr 62 – 2, a nr 63 – 16, najwięcej jednak przysłało bez wskazania numeru pytania – 54 rekordy. Głównie ze względu na niewielką liczbę respondentów nadesłane dane nie odnoszą się do wszystkich ziem polskich, a jedynie do zaledwie kilku regionów czy miejscowości: powiatu janowskiego w guberni lubelskiej (54 rekordy), wsi Kudynowce w powiecie złoczowskim w Galicji (16 rekordów), wsi Modryniec w powiecie hrubieszowskim w guberni lubelskiej (11 rekordów), powiatu kozielskiego (okolic Raciborza, rejencja opolska, Śląsk) (2 rekordy), a także wsi Belno koło Świecka (rejencja kwidzyńska, Prusy Zachodnie), wsi Kobysewo pod Kartuzami (rejencja gdańska, Prusy Zachodnie), miasteczka Kostrzyn (Poznańskie), oraz okolic Pleszewa (Poznańskie), miasteczka Rymanów (powiat Sanok, Galicja), powiatu skoczowskiego (Śląsk Austriacki), miasteczka Trzemeszno (Poznańskie), wsi Zabłocie (powiat Łask, Sieradzkie, gubernia piotrkowska) (po 1 rekordzie), ponadto 5 rekordów nadesłano bez wskazania miejscowości. Jak widać z tego zestawienia znaczną przewagę mają dane pochodzące z guberni lubelskiej (65 rekordów) nad pochodzącymi z Galicji (17 rekordów). Innych regionów dotyczą pojedyncze rekordy: Poznańskiego – 3, Śląska – 3, Pomorza – 2 i Sieradzkiego – 1.

W otrzymanych przez Rostańskiego odpowiedziach zidentyfikowano około 61 gatunków oraz co najmniej 14 rodzajów roślin, które używano w różnych obrzędach towarzyszących umieraniu i następującemu potem pogrzebowi, oraz które sadzono na grobach (tabela 1). Spośród roślin sepulkralnych najczęściej używano *Artemisia abrotanum* L. – 4 rekordy, *Levisticum officinale* W. D. J. Koch, *Mentha* sp., *Satureja hortensis* L., *Tanacetum parthenium* L. i *T. vulgare* L. – po 2 rekordy. Warto zaznaczyć, że rośliny te charakteryzują się wyrazistym zapachem.

W nadesłanych listach brak jest informacji o przynależności etnicznej ludności, od której dane zostały uzyskane. Dla autorów listów musiało to nie być ważne. Podobnie – język używany przez lud wiejski. Sądząc z otrzymanych ludowych nazw roślin – na ok. 84 nazwy, jedynie 6 ma brzmienie rusińskie (prawie 7%) – w zdecydowanej większości musieli być to użytkownicy różnych form języka polskiego, a w mniejszości – języka rusińskiego (ukraińskiego) (tabela 2).

² Wilhelm Kloske https://pl.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Kloske [dostęp: 1 VII 2017]

³ L. H. 1987: 308.

⁴ Oracki 1979: 151-152.

⁵ Gerstmann i in. 1935.

⁶ Garlicka 1991.

Na podstawie nadesłanych informacji o sposobach wykorzystania roślin sepulkralnych można wyróżnić jedynie trzy ich grupy.

a) Rośliny wkładane do trumny

Zwyczaj wkładania roślin do trumny wzmiankowany jest przez 6 autorów. Najwięcej danych (54 rekordy) przesłał Apolinary Chrzanowski. Dotyczyły one okolic Janowa w guberni lubelskiej. Znacznie mniej rekordów (16) dotyczących wsi Kudynowce w Złoczowskiem przesłała Marina Tomaszewska. Iza Milowicz dostarczyła 11 rekordów odnoszących się do wsi Modrynec (pow. Hrubieszów). Pozostałe osoby przesłały pojedyncze dane. Łącznie nadesłano 88 rekordów (zidentyfikowano 55 gatunków, 11 rodzajów, a 8 rekordów pozostało niezidentyfikowanych). Rośliny te najpierw były święcone albo podczas uroczystości Bożego Ciała (I. Milowicz: Modrynec, pow. Hrubieszów; ks. Kloska: pow. Koźle, 3 mile od Raciborza), albo – Matki Boskiej Zielnej (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska; I. Milowicz: Modrynec, pow. Hrubieszów; ks. Kloska: pow. Koźle, 3 mile od Raciborza; S. Okolska: wieś Zabłocie, powiat Łask, Sieradzkie) lub na Zielone Świątki (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskiem).

Większość roślin wkładana była pod głowę zmarłemu. W Kudynowcach święcone rośliny były używane wyłącznie „dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska). Z frazy tej wynika, że zwłoki w trumnie musiały być przystrajane lub może posypywane święconymi roślinami, które także wkładano zmarłemu pod głowę. Ponieważ autorka nie wspomina nic o poduszce, być może rośliny wkładane były pod głowę luzem bez płóciennego opakowania. Z frazy tej wynika także, że w Kudynowcach jedynym przeznaczeniem roślin święconych (na Zielone Świątki) było włożenie ich do trumny. Podobny zwyczaj wkładania do trumny święconych (w czasie uroczystości Bożego Ciała) roślin pod głowę zmarłemu notuje Iza Milowicz ze wsi Modrynec (pow. Hrubieszów, gubernia lubelska). Jednakże w przeciwieństwie do poprzedniej autorki, I. Milowicz informuje, że rośliny te miały wcześniej szerokie zastosowanie lecznicze i magiczne (np. odpędzano nimi burzę czy grad). Także Apolinary Chrzanowski notuje z powiatu Janów (gubernia lubelska) zwyczaj wkładania do trumny święconych (podczas święta Matki Boskiej Zielnej) roślin: roślinami tymi wypychano trumienną poduszkę (jedynie ten autor podał taki szczegół). Według A. Chrzanowskiego ten katolicki zwyczaj mieli także przejąć unicy, którzy [pomimo, że pod zaborem rosyjskim] „przemianowani zostali na prawosławnych⁷, przywykli do tradycji święcenia ziół, nie mogą oswoić się z obecnym położeniem i różnymi sposobami starają się mieć po dawnemu święcone ziele, głównie aby było na czym w trumnie złożyć głowę”. Kolejny autor, ksiądz Kloska, informuje o zwyczaju z okolic Raciborza (Śląsk) wkładania do trumny pod głowę zmarłemu zaledwie dwóch święconych gatunków: bylicy bożego drzewka (*Artemisia abrotanum* L.) oraz „pannymaryliczka” (roślina niezidentyfikowana). We wsi Zabłocie (powiat Łask, gubernia piotrkowska) jedynie zwłoki zmarłego dziecka lub dziewczyny były przystrajane („ubierane”) kwiatami w trumnie przed złożeniem jej do grobu. Dodatkowo na trumnę kładziono tam wianek kwiatowy (S. Okolska). Autorka nie podała, niestety, gatunków kwiatów używanych w powyższym celu. Na tej podstawie można przypuszczać, że zestaw gatunków nie był ważny. We wsi Belno koło Świecka (rejencja kwidzyńska, Prusy Zachodnie) zmarłych przystrajano rutą (*Ruta graveolens* L.) specjalnie w tym celu uprawianą, o czym informował Parczewski. Autor ten nie podał innych szczegółów dotyczących tego przystrajania. Nie wiadomo zatem, czy zwłoki były posypywane rutą, czy raczej wykonywano z niej jakieś wieńce czy rodzaje girland lub inne ozdoby i dopiero nimi przystrajano, czy może tylko wkładano wiązanek ruty np. do rąk. Warto dodać, że autor ten równocześnie informował, że ruta służyła także do przystrajania weselników.

⁷ W 1875 r. władze carskie zlikwidowały ostatnią unicką diecezję – diecezję chełmską – i przyłączyły ją do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej [przypis mój – P.K.].

b) Rośliny sadzone na grobach (cmentarzach)

Znacznie mniej rekordów – jedynie 15 – dotyczy roślin sadzonych na grobach (cmentarzach). Zidentyfikowano wśród tych roślin 9 gatunków i 2 rodzaje. Najwięcej danych przesłał Józef M. Wiślicki – 5.

„Trawa włoska”, którą autor listu, Heintze, określił jako *Phalaris variegata* (jednakże nie ma takiego gatunku, być może było to *Lolium multiflorum* Lam. – rajgras włoski lub może *Phalaris arundinacea* L. f. *variegata*?), była pospolicie sadzona „na cmentarzach” (przypuszczalnie na grobach) w Trzemesznie (Poznańskie). Na cmentarzach sadzono także boże drzewko czyli bylicę boże drzewko (*Artemisia abrotanum* L.) w Kostrzynie (Poznańskie), o czym informowała Maria Szoldrska. Józef M. Wiślicki podał, bez wskazania miejscowości, kilka gatunków roślin ozdobnych, które na grobach sadzono: astry (*Aster* sp.), nieśmiertelniki (*Helichrysum arenarium* (L.) Moench) albo aksamitki (*Tagetes* sp.), rozchodnik (gatunki z rodzaju *Sedum*: *S. acre* L.? *S. sexangulare* L.? lub może *S. telephium* L.?) i bratki (*Viola* × *wittrockiana* Gams? lub *V. tricolor* L.). Kazimierz Wais przesłał informację, że w okolicach Rymanowa (powiat Sanok, Galicja) na grobach sadzono „roślinę podobną do bożego drzewka, którą lud cyprysem lub cypryskiem nazywa” czyli santolinę cyprysikowatą (*Santolina chamaecyparissus* L.); roślinę tę sadzono na grobach także w Skoczowie na Śląsku (I. Rzaszka). O zwyczaju sadzenia w Kobusewie koło Kartuz na grobach bluszczu (*Glechoma hederacea* L.) informuje Anna Szreder.

c) Roślinne ozdoby na grób

Do tej kategorii należy tylko jeden rekord. Adam Kubaszewski przesłał informację o sporządzaniu w okolicach Pleszewa (Poznańskie) ozdób na groby z gąbczastego rdzenia gatunków z rodzaju *Juncus*. Ozdoby te miały kształt korony. Podobne wykonywano także do kościoła.

Wnioski końcowe

Udział roślin w zwyczajach pogrzebowych na ziemiach polskich już pod koniec XIX w. był niezwykle istotny i różnorodny. Rośliny zwiastowały śmierć, pomagały w agonii, dzięki czemu można było szybciej i łagodniej opuścić ten świat, rodzina informowała współmieszkańców wsi o śmierci jednego ze swych członków poprzez znaki roślinne, zwłoki były obmywane w odwarach roślinnych, zmarłych i trumny przystrajano roślinami, pokój, w którym leżał zmarły, dekorowano kwiatami, trumnę wykonywano z odpowiednich gatunków drewna, wreszcie rośliny sadzono na grobie (m.in. Kwaśniewicz 1981; Ogrodowska 2007).

Zagadnienie roślin sepulkralnych na ziemiach polskich w XIX w. w świetle ankiety Józefa Rostańskiego z 1883 r. przedstawia się natomiast dość ubogo. Być może przyczyna tego tkwi w braku odpowiedniego pytania w kwestionariuszu ankiety. Brak ten wpłynął na respondentów, którzy tę grupę roślin wspominali tylko na marginesie odpowiedzi na inne pytania. To marginalne potraktowanie zagadnienia sprawia, że autorzy odpowiedzi nie podawali innych informacji, np. o przyczynach i spodziewanych rezultatach stosowania danych gatunków. Dlatego np. nie wiemy, co kierowało tamtymi ludźmi przy wkładaniu do trumny święconych roślin. Można jedynie przypuszczać, że miały chronić zmarłego przed „złym” i bezpiecznie doprowadzić „na tamten świat”.

Znacznie mniejsza liczba rekordów dotyczy roślin sadzonych na grobach. Może ona wskazywać, że w tamtych czasach i rejonach zwyczaj obfitego dekorowania grobów poprzez sadzenie roślin ozdobnych nie był bardzo rozpowszechniony. Zestaw gatunków nagrobnych był niewielki i obejmował rośliny raczej wytrzymałe, niewymagające ustawicznej pielęgnacji czy

podlewania. Można z tego wnioskować, że ludność zajęta raczej walką o codzienny chleb nie dysponowała nadwyżką wolnego czasu, który mogłaby poświęcić na częste wizyty na cmentarzu i pielęgnację roślinności nagrobnej.

Spośród 61 gatunków i 14 rodzajów, jakie udało się zidentyfikować wśród roślin sepulkralnych podanych przez autorów listów, jedynie 9 gatunków można znaleźć w *Słowniku Adama Fischera* (Kujawska i in. 2016) będącym kompendium wiedzy na temat użycia roślin przez lud w Polsce w okresie międzywojennym. Tak więc bylica boże drzewko *Artemisia abrotanum* według *Słownika Adama Fischera* w Pińczowskim kładziona była zmarłemu do trumny i sadzona na grobach (Kujawska i in. 2016: 93). Korespondenci Rostafińskiego informowali o zwyczaju wkładania do trumny pod głowę zmarłemu tej rośliny także we wsi Modryniec (pow. Hrubieszów) i w okolicach Janowa (gubernia lubelska), oraz koło Raciborza (powiat Koźle). Sadzona była też na grobach w Kostrzyniu (Poznańskie). Słonecznik *Helianthus annuus* według *Słownika Adama Fischera* w Pińczowskim i Lubelskim wkładany był do trumny zmarłemu (Kujawska i in. 2016: 472). Jeden z korespondentów Rostafińskiego potwierdził ten zwyczaj z okolic Janowa (gubernia lubelska). Miętę *Mentha* sp. według *Słownika Adama Fischera* (za Udzielą) umierającym w okolicach Makowa Podhalańskiego i Grzechyni (powiat suski) kładziono pod łóżko, by nie rozpaczali (Kujawska i in. 2016: 440). Natomiast korespondenci Rostafińskiego opisywali zwyczaj wkładania mięty pod głowę zmarłemu we wsiach Modryniec (powiat Hrubieszów) oraz Kudynowce (Złoczowskie). Lebidka *Origanum vulgare* według *Słownika Adama Fischera* (za Kolbergiem) w powiecie Chełm po poświęceniu była przechowywana dla podkładania w trumny pod ciało umarłych (Kujawska i in. 2016: 215). Jeden z korespondentów Rostafińskiego informował o wkładaniu pod głowę zmarłemu lebidki we wsi Modryniec (powiat Hrubieszów). Groch *Pisum sativum* L. (grochovina lub sam groch) według *Słownika Adama Fischera* był w powiecie Nowy Targ kładziony pod głowę ciężko konającemu, a wtedy miało go „popuścić” (mógł szybciej umrzeć) (Kujawska i in. 2016: 155). O podobnym zwyczaju z okolic Janowa (gubernia lubelska) informował jeden z korespondentów Rostafińskiego. Topolę białą *Populus alba* L. według *Słownika Adama Fischera* sadzono powszechnie na mogiłach (Kujawska et al. 2016: 482). Natomiast według jednego z korespondentów Rostafińskiego w okolicach Janowa (gubernia lubelska) topola ta wchodziła w skład święconych ziół, którymi wypychano poduszkę do trumny. Ruta *Ruta graveolens* L. według *Słownika Adama Fischera* (za Talko-Hryniewiczem) występowała też w obrzędzie pogrzebowym. W Zbarażu (woj. tarnopolskie) była dawana „dzieciom zmarłym do grobu, by ciała ich nie łatwo się psuły i ile możności nieskażone podążały ku niebiosom”. Na ułatwienie zgonu kładziono pod pachę kwitnącą rutę (Kujawska i in. 2016: 469). Korespondenci Rostafińskiego informowali o „przyozdabianiu nią zmarłych” (Kudynowce w Złoczowskim i Belno koło Świecka), a także o wkładaniu jej pod głowę zmarłemu (Kudynowce w Złoczowskim). Maruna *Tanacetum parthenium* L. miała według *Słownika Adama Fischera* (za Talko-Hryniewiczem) zastosowanie podobne do ruty (Kujawska i in. 2016: 490). Korespondenci Rostafińskiego informowali, że w Modryńcu (powiat Hrubieszów) oraz w Kudynowcach (Złoczowskie) była wkładana do trumny pod głowę zmarłemu. Wreszcie wrotycz *Tanacetum vulgare* L. według *Słownika Adama Fischera* wkładano razem z masłem do trumny (okolice Pińczowa) (Kujawska i in. 2016: 493). Natomiast według korespondentów Rostafińskiego sam wrotycz był wkładany do trumny pod głowę zmarłemu we wsi Modryniec (powiat Hrubieszów) oraz w powiecie Janów (gubernia lubelska). O maśle informatorzy ci nie wspominali. Pozostałe 52 gatunki podane przez korespondentów Rostafińskiego nawet jeśli są wymienione w *Słowniku Adama Fischera*, to nie mają zaznaczonego zastosowania sepulkralnego. Niestety, nie można wyciągać na tej podstawie jakichś ogólniejszych wniosków, ponieważ metodologia zbierania danych w ankiecie Rostafińskiego bardzo różniła się od metodologii, którą posłużył się Fischer w swym *Słowniku*. Dlatego i uzyskane dane mogą być bardzo różne.

W świetle powyższych faktów należy wyrazić żal, że Rostański w swej ankiecie nie zapytał o rośliny używane w różnych obrzędach związanych z umieraniem i pogrzebem. Z całą pewnością otrzymałby bardzo dużo interesujących i różnorodnych danych. Pomimo niewielkiej liczby odpowiedzi i nadesłanych rekordów, informacje podane przez autorów listów znacznie poszerzają naszą wiedzę o asortymencie roślin sepulkralnych na ziemiach polskich w II połowie XIX wieku. Poszerzają także znacznie naszą wiedzę o ich użyciu. Stanowią jednocześnie jedne z najwcześniejszych i dość obszernych danych o użyciu różnych roślin sepulkralnych.

Literatura

Bohdanowicz J 1999a. Wyposażenie zmarłych. [in:] Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego, vol. V: Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe. Wrocław, s. 98–111

Bohdanowicz J 1999b. Zabiegi magiczne wykonywane w celu skrócenia agonii. [in:] Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego, vol. V: Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe. Wrocław, s. 51–56

Bohdanowicz J 1999c. Zwyczaje związane z wyprowadzaniem zwłok na cmentarz. [in:] Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego, vol. V: Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe. Wrocław, s. 112–136

Garlicka A 1991. Matecznik niepokornych (Adam Wiślicki). Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 30(3-4): 71–84

Gerstmann A, Momidłowski S, Stepa J 1935. Ks. Kazimierz Wais jako człowiek i filozof 1865-1934. Lwów

Grinchenko B Slovar' ukainskoi movy. [wersja elektroniczna <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/22085-kanupir.html>]

Jankowska B 1999. Sposoby zawiadamiania wsi o śmierci jednego z jej mieszkańców. [in:] Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego, vol. V: Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe. Wrocław, s. 57–71

Köhler P S 1986. Józefa Rostańskiego „Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin”. Wszechświat 87(1): 13–16

Köhler P S 1987. Nieznane materiały Józefa Rostańskiego do badań nad historią roślin uprawnych w Polsce. Unknown materials of Józef Rostański concerning studies of the history of cultivated plants in Poland. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Botaniczne 14: 141–154

Köhler P 1993a. Ankieta Józefa Rostańskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa i użytkowania roślin w Polsce. *Analecta – Studia i Materiały z Dziejów Nauki*, R. II, z. 2(4): 87–119

Köhler P 1993b. Nazewnictwo i użytkowanie roślin leczniczych na ziemiach polskich w XIX wieku na podstawie ankiety Józefa Rostańskiego. [in:] B Kuźnicka (ed.). *Historia Leków Naturalnych*, vol. IV „Z historii i etymologii polskich nazw roślin leczniczych”, Wydawnictwo IHNOiT PAN, Warszawa, s. 61–85

Köhler P 1993c. Ziołolecznictwo na Rzeszowszczyźnie w XIX wieku w świetle ankiety Józefa Rostafińskiego. [in:] B Kuźnicka (ed.). *Historia Leków Naturalnych*, vol. III „Ziołoznawstwo w dawnej i współczesnej kulturze Rzeszowszczyzny”, Wydawnictwo IHNOiT PAN, Warszawa, s. 119–124

Köhler P 2010. Etnobotanika historyczna Żywiecczyny na podstawie ankiety Józefa Rostafińskiego z 1883 roku. [in:] P M Żukowski (ed.). *Verba volant, scripta manent. Księga pamiątkowa dedykowana Mieczysławowi Barcikowi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 43–63

Köhler P 2013a. Odpowiedź Antoniego Szymańskiego na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Antoni Szymański's response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 3: 25–30

Köhler P 2013b. Odpowiedź Romana Gutwińskiego (1860–1932) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Roman Gutwiński's (1860–1932) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 3: 47–53

Köhler P 2014a. An involuntary ethnobotanist? Józef Rostafiński (1850–1928) and his research in Poland. [in:] I Svanberg, Ł Łuczaj (eds), *Pioneers in European ethnobiology*. Acta Universitatis Upsalensis. Uppsala Studies on Eastern Europe 4: 149–179

Köhler P 2014b. Odpowiedź Adama Wolińskiego (1856–1901) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. Adam Woliński's (1856–1901) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 4: 117–122

Köhler P 2014c. Odpowiedź Kazimierza Karasiewicza na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego ogłoszoną w 1883 r. dotycząca okolic miejscowości Lwówek, Opalenica i Nowy Tomyśl. Kazimierz Karasiewicz's response to Józef Rostafiński's ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding the area of Lwówek, Opalenica and Nowy Tomyśl. *Etnobiologia Polska* 4: 113–116

Köhler P 2015a. Józef Rostafiński's ethnobotanical enquiry of 1883 concerning Polish vernacular names and uses of plants. *Archives of natural history* 42(1): 140–152

Köhler P 2015b. Odpowiedź Jana Liszewskiego (1852–1894) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. dotycząca Warmii. Jan Liszewski (1852–1894) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding Ermland. *Etnobiologia Polska* 5: 41–46

Köhler P 2015c. Odpowiedź Władysława Lubomęskiego (1841–1907) na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszoną w 1883 r. dotycząca okolic Lwowa. Władysław Lubomęski (1841–1907) response to Józef Rostafiński's (1850–1928) ethnobotanical questionnaire from 1883 regarding the area of Lwów. *Etnobiologia Polska* 5: 47–50

Köhler P 2015d. The Romantic myth about the antiquity of folk botanical knowledge and its fall: Józef Rostafiński's case. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* 3(1): 99–108

- Köhler P 2016. Rośliny święcone w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) z 1883 r. Blessed plants reported in Józef Rostafiński's (1850–1928) questionnaire, distributed in 1883. *Etnobiologia Polska* 6: 129–190
- Köhler P S, Piekiełko–Zemanek A 1986. Józefa Rostafińskiego *Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin* i udział w niej Marii Twardowskiej. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1986(2): 471–480
- Kujawska M, Łuczaj Ł, Sosnowska J, Klepacki P 2016. Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. *Polskie Towarzystwo Ludoznawcze*, Wrocław ss. 519
- Kwaśniewicz K 1981. Zwyczaje i obrzędy rodzinne, [in:] M Biernacka, M Frankowska, W Paprocka (eds), *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, vol. II, s. 89–126
- L. H. [L Hayto], 1987. Kubaszewski Adam (1847-1927). [in:] S Feliksiak (ed.), *Słownik biologów polskich*. PWN Warszawa, s. 308
- Łuczaj Ł 2008. Dziko rosnące rośliny jadalne w ankiecie Józefa Rostafińskiego z roku 1883. *Wiadomości Botaniczne* 52(1/2): 39–50
- Łuczaj Ł 2009. Bukiety święcone w dniu Matki Boskiej Zielnej w Beskidzie Niskim i Dołach Jasielsko-Sanockich. *Płaj* 36: 56–65
- Łuczaj Ł 2011a. Changes in Assumption Day Herbal Bouquets in Poland: a nineteenth century study revisited. *Economic Botany* 65(1): 66–75
- Łuczaj Ł 2011b. Herbal bouquets blessed on Assumption Day in south-eastern Poland: freelisting versus photographic inventory. *Ethnobotany Research and Applications* 9: 1–25
- Łuczaj Ł 2012. A relic of medieval folklore: Corpus Christi Octave herbal wreaths in Poland and their relationship with the local pharmacopoeia. *Journal of Ethnopharmacology* 142: 228–240
- Łuczaj Ł 2013. Rośliny święcone w bukietach w dniu Matki Boskiej Zielnej w cerkwiach prawosławnych na przedpolu Puszczy Białowieskiej. Plants in bouquets blessed on Assumption Day in Orthodox churches in the vicinity of the Białowieża Forest. *Etnobiologia Polska* 3: 55–62
- Łuczaj Ł, Köhler P 2011. Liście i inne zielone części dziko rosnących roślin w pożywieniu mieszkańców ziem polskich na podstawie ankiet Józefa Rostafińskiego (XIX w.) i Józefa Gajka (XX w.). *Przegląd Historyczny* 102(4): 733–770
- Łuczaj Ł, Köhler P 2014. Grzyby w ankiecie Józefa Rostafińskiego (1850–1928) ogłoszonej w 1883 r. Mushrooms in Józef Rostafiński's (1850–1928) questionnaire from 1883. *Etnobiologia Polska* 4: 7–54.
- Łuczaj Ł, Köhler P, Pirożnikow E, Graniszewska M, Pieroni A, Gervasi T, 2013. Wild edible plants of Belarus: from Rostafiński's questionnaire of 1883 to the present. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2013, 9:21, ss. 1–17
- Ogrodowska B 2007. *Polskie tradycje i obyczaje rodzinne*. Warszawa, Sport i Turystyka, Muza S.A., ss. 323

Oracki T 1979. Erazm Parczewski (1826-1915), działacz społeczno-narodowy na Pomorzu i Warmii. [in:] Zasłużeni ludzie Pomorza Nadwiślańskiego z okresu zaboru pruskiego. Szkice biograficzne. Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk, s. 151–152.

Pastusiak K 2007. Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin. Instytut Sławistyki PAN, ser.: Język na Pograniczach, vol. 32

Tabela 1. Liczba notowań poszczególnych taksonów roślin sepulkralnych: **a** – rośliny wkładane do trumny, **b** – rośliny sadzone na grobach (cmentarzach), **c** – roślinne ozdoby grobu. Pismem prostym – nazwy podane przez autorów listów niemożliwe do zweryfikowania. ? – oznaczenie przybliżone

Takson Taxon	a	b	c	Razem Together
<i>Aconitum</i> sp.	1			1
<i>Amaranthus</i> sp.	1			1
<i>Angelica</i> sp.	1			1
<i>Armoracia rusticana</i> P. Gaertn., B. Mey. & Scherb.	1			1
<i>Artemisia abrotanum</i> L.	3	1		4
<i>Artemisia</i> sp.	1			1
<i>Aster</i> sp.		1		1
<i>Avena sativa</i> L.	1			1
<i>Brassica napus</i> L. var. <i>napus</i>	1			1
<i>Brassica oleracea</i> L.	1			1
<i>Brassica rapa</i> L. subsp. <i>rapa</i>	1			1
<i>Bryonia alba</i> L.	1			1
<i>Calendula officinalis</i> L.	1			1
<i>Campanula</i> sp.?	1			1
<i>Carduus</i> sp.? <i>Cirsium oleraceum</i> ?	1			1
<i>Carlina vulgaris</i> L.	1			1

<i>Centaureum erythraea</i> Rafn.	1			1
<i>Chelidonium majus</i> L.	1			1
<i>Cichorium intybus</i> L.	1			1
<i>Corylus avellana</i> L.	1			1
<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>sativus</i> (Hoffm.) Arcang. var. <i>sativus</i> Hoffm.	1			1
<i>Fagopyrum esculentum</i> Moench	1			1
<i>Frangula alnus</i> Mill.	1			1
<i>Galim verum</i> L.	1			1
<i>Genista germanica</i> L.	1			1
<i>Glechoma hederacea</i> L.		1		1
<i>Helianthus annuus</i> L.	1			1
<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench		1		1
<i>Hordeum vulgare</i> L.	1			1
<i>Humulus lupulus</i> L.	1			1
<i>Hyoscyamus niger</i> L.	1			1
<i>Hypericum perforatum</i> L.	1			1
<i>Hyssopus officinalis</i> L.	1			1
<i>Juncus</i> sp.			1	1
<i>Lamium album</i> L. ?	1			1
<i>Leucanthemum vulgare</i> Lam. ? lub <i>Leontodon</i> sp.?	1			1
<i>Levisticum officinale</i> W. D. J. Koch	2			2
<i>Malus</i> sp.	1			1
<i>Malva</i> sp.? <i>Lavatera</i> sp.? <i>Althaea</i> sp. ?	1			1
<i>Matricaria chamomilla</i> L.	1			1
<i>Melissa officinalis</i> L.	1			1
<i>Mentha</i> sp.	2			2

<i>Nepeta cataria</i> L.?	1			1
<i>Origanum vulgare</i> L.	1			1
<i>Padus avium</i> Mill.	1			1
<i>Panicum miliaceum</i> L.	1			1
<i>Papaver somniferum</i> L. lub <i>P. rhoeas</i> L.	1			1
<i>Phalaris variegata</i> [może: <i>Lolium multiflorum</i> Lam. – rajgras włoski?, lub może: <i>Phalaris arundinacea</i> L. f. <i>variegata</i> ?]		1		1
<i>Pisum sativum</i> L.	1			1
<i>Polygonatum multiflorum</i> (L.) All. ? lub <i>Convallaria majalis</i> L. ?	1			1
<i>Populus alba</i> L.	1			1
<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch	1			1
<i>Rumex crispus</i> L.	1			1
<i>Ruta graveolens</i> L.	1			1
<i>Salix cinerea</i> L.	1			1
<i>Salvia officinalis</i> L.	1			1
<i>Salvia pratensis</i> L.	1			1
<i>Sambucus nigra</i> L.	1			1
<i>Santolina chamaecyparissus</i> L.		1		1
<i>Satureja hortensis</i> L.	2			2
<i>Secale cereale</i> L.	1			1
<i>Sedum</i> sp.		1		1
<i>Sedum telephium</i> L.	1			1
<i>Solanum dulcamara</i> L.	1			1
<i>Symphytum officinale</i> L. może też <i>S. tuberosum</i> L.	1			1
<i>Tagetes</i> sp.		1		1
<i>Tanacetum parthenium</i> L.	2			2

<i>Tanacetum vulgare</i> L.	2			2
<i>Trifolium montanum</i> L.	1			1
<i>Triticum aestivum</i> L.	1			1
<i>Tussilago farfara</i> L.	1			1
<i>Verbascum</i> sp.	1			1
<i>Viburnum opulus</i> L.	1			1
<i>Vicia faba</i> L.	1			1
<i>Viola</i> × <i>wittrockiana</i> Gams? lub <i>V. tricolor</i> L.?		1		1

Tabela 2. Nazwy roślin sepulkralnych przesłane przez respondentów Rostańskiego oraz miejsca ich stosowania. W nawiasach kwadratowych [] – moje uwagi, [!] – nazwa łacińska podana przez respondenta

Nazwa ludowa	Nazwa łacińska	Respondent	Miejsce	Uwagi respondentów
Vernacular name	Scientific name	Correspondent's name	Locality	Correspondent's remarks
aksamitki	<i>Tagetes</i> sp.	Wiślicki Józef M.	[brak danych]	
astry	<i>Aster</i> sp.	Wiślicki Józef M.	[brak danych]	
belica	<i>Artemisia</i> sp.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
bez	<i>Sambucus nigra</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
białodrzew	<i>Populus alba</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
bluszcz	<i>Glechoma hederacea</i> L. ⁸	Szreder Anna	Kobusewo ⁹ pod Kartuzami	

⁸ Może chodzić także o bluszcz pospolity czyli *Hedera helix* L., ale nie spotkałem się z nazwą bluszcz dla tego gatunku. Natomiast *Glechoma hederacea* jest rośliną okrywową, więc na grobach mógł być sadzony.

⁹ Obecnie: Kobusewo.

boże drzewko	<i>Artemisia abrotanum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
		Kloska	powiat Kozielski, 3 mile od Raciborza
		Milowicz Iza	Modryniec, pow. Hrubieszów
		Szołdrska Marya	Kostrzyn
bób	<i>Vicia faba</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
bratki	<i>Viola</i> × <i>wittrockiana</i> Gams? lub <i>V. tricolor</i> L.?	Wiślicki Józef M.	[brak danych]
centurja	<i>Centaureum erythraea</i> Rafn.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
chmiel	<i>Humulus lupulus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
dzika cykoria	<i>Cichorium intybus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
cyncelija	<i>Chelidonium majus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
cyprys, cyprysek	<i>Santolina chamaecyparissus</i> L.	Rzaszka I.	powiat Skoczów
		Wais Kazimierz	Rymanów, pow. Sanok
cząber	<i>Satureja hortensis</i> L.	Milowicz Iza	Modryniec, pow. Hrubieszów
		Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem
chrzan	<i>Armoracia rusticana</i> P. Gaertn., B. Mey. & Scherb.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
dziewanna	<i>Verbascum</i> sp.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
dzięgiel	<i>Angelica</i> sp.	Milowicz Iza	Modryniec, pow.

Hrubieszów				
dzwonki ogrodowe ¹⁰	<i>Campanula</i> sp.?	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	
leśne dzwonki				duże fioletowe
groch	<i>Pisum sativum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
gryka	<i>Fagopyrum esculentum</i> Moench	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
jablka	<i>Malus</i> sp.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
jęczmień	<i>Hordeum vulgare</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
jędruchy	?	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
józefek	<i>Hyssopus officinalis</i> L.	Milowicz Iza	Modryniec, pow. Hrubieszów	
kadyło	<i>Lamium album</i> L. ? ¹¹	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	
kalina	<i>Viburnum opulus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
kanupir	<i>Salvia pratensis</i> L. ¹²	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	
kapusta	<i>Brassica oleracea</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
kocierbina	<i>Padus avium</i> Mill.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
kukuriczka	<i>Polygonatum multiflorum</i> (L.) All. ? lub <i>Convallaria majalis</i> L. ? ¹³	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	kwitnie biało, leśna

¹⁰ Dzwonkami zwykle nazywano dziurawiec (*Hypericum* sp.), który jest pospolitą rośliną dziko rosnącą. Skoro autorka listu wyraźnie pisze o ‘dzwonkach ogrodowych’, to raczej nie miała na myśli dziurawca.

¹¹ Nazwę ‘kadyło’ na *Lamium album* podaje z pogranicza polsko-ukraińskiego Pastusiak (2007).

¹² Według Grinczenki: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/22085-kanupir.html>.

¹³ Sądząc po opisie autorki listu (‘leśna kwitnie biało’) może to być *Polygonatum multiflorum* lub *Convallaria majalis*. Ten drugi gatunek na pograniczu polsko-ukraińskim nazywany jest właśnie ‘kukuriczka’ (Pastusiak 2007).

kwiaty	? [zapewne różne gatunki posiadające barwny okwiat]	Okolska Stanisława	wieś Zabłocie, powiat Łask, Sieradzkie
leszczyna	<i>Corylus avellana</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
lubczyk	<i>Levisticum officinale</i> W. D. J. Koch	Chrzanowski Apolinary Milowicz Iza	powiat Janów, gubernia lubelska Modryniec, pow. Hrubieszów
lulek	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
łozą	<i>Salix cinerea</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
majeranek	<i>Origanum vulgare</i> L. ¹⁴	Milowicz Iza	Modryniec, pow. Hrubieszów
mak	<i>Papaver somniferum</i> L. lub <i>P. rhoeas</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
marchew	<i>Daucus carota</i> L. subsp. <i>sativus</i> (Hoffm.) Arcang. var. <i>sativus</i> Hoffm.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
maruna	<i>Tanacetum parthenium</i> L.	Milowicz Iza Tomaszewska Marina	Modryniec, pow. Hrubieszów Kudynowce w Złoczowskiem
wronie masło	<i>Sedum telephium</i> L. ¹⁵	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem
maturnyka	? ¹⁶	Tomaszewska	Kudynowce w

¹⁴ Oznaczenie Rostafińskiego.

¹⁵ Oznaczenie Rostafińskiego.

¹⁶ Dr Ewa Pirożnikow nadesłała mi następujące wyjaśnienie: N. Annenikov (1878, *Botaničeskij slovar*) pod nazwą „materinka” wymienia *Achillea millefolium* (z Białorusi), *Echium vulgare* (z Podola), *Fragaria vesca* (z Wołynia), *Mentha arvensis* (nie ustaliłam skąd), *Tanacetum parthenicum* (jako matryna – nie ustaliłam skąd, oraz jako matronowe ziele z Polski i z Francji La Matrinice), *Thymus serpyllum* (z Rosji). W południowej (tj. ukraińskiej) części Podlasia święci się w wiankach i wkłada do trumny dwa ostatnie gatunki (częściej *Thymus serpyllum*), lecz w nielicznych wsiach, w których nadal uprawia się i użytkuje się *Tanacetum parthenicum* (np. Jelonka, Malinniki), przypisuje się mu nadal wielką moc leczniczą i magiczną. Rośliny te określane są jako „Matuszka” lub Materejka”. Bardzo

		Marina	Złoczowskiem
mediwka	<i>Galim verum</i> L. ¹⁷	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem
melisa	<i>Melissa officinalis</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
mięta	<i>Mentha</i> sp.	Milowicz Iza	Modryniec, pow. Hrubieszów
		Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem
nieśmiertelniki	<i>Helichrysum arenarium</i> (L.) Moench	Wiślicki Józef M.	[brak danych]
nogietki	<i>Calendula officinalis</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
wołowe oko	może <i>Leontodon</i> sp.? lub <i>Leucanthemum vulgare</i> L. ? ¹⁸	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem
oset	może <i>Silybum marianum</i> (L.) Gaertner ? lub <i>Onopordon</i> sp.?	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
osetek	<i>Carlina vulgaris</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
owies	<i>Avena sativa</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
pannymaryliczko [sic]	?	Kloska	powiat Kozielski, 3 mile od Raciborza
paproć	?	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem

dziękuję dr Ewie Pirożnikow za te wyjaśnienia. Jak z nich widać, bez okazu rośliny nie można stwierdzić, jaki gatunek w Kudunowcach nazywany był ‘maturynka’.

K. Szczęśniak (2008) podaje pod nazwą materinka *Origanum vulgare* za Makowieckim (1936) jako roślinę używaną także do trumny. Podobnie Pastusiak (2007). Ta druga autorka podaje, że nazwa materynka ma szeroki zasięg na ziemiach zajętych przez Słowian i oznacza roślinę do leczenia macicy. Najczęściej jest to *Thymus serpyllum*.

¹⁷ Oznaczenie Rostafińskiego.

¹⁸ Pastusiak (2007) podaje *Leucanthemum vulgare*. W jednym z zachowanych listów przysłanych w odpowiedzi na ankietę Rostafińskiego jest zasuszony okaz ‘wołowego oka’ i jest to *Leucanthemum vulgare*.

pietrówbicz	<i>Cichorium intybus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
podbiał	<i>Tussilago farfara</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
proso	<i>Panicum miliaceum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
proso tureckie	<i>Amaranthus</i> sp.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
przestęp	<i>Bryonia alba</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
przestrach	<i>Genista germanica</i> L. ¹⁹	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
pszenica	<i>Triticum aestivum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
rozchodnik	gatunki z rodzaju <i>Sedum</i> : <i>S. acre</i> L.? <i>S.</i> <i>sexangulare</i> L.? <i>S.</i> <i>telephium</i> L.?	Wiślicki Józef M.	[brak danych]
rumianek	<i>Matricaria</i> <i>chamomilla</i> L.	Milowicz Iza	Modryniec, pow. Hrubieszów
ruta	<i>Ruta graveolens</i> L. ²⁰	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem
		Parczewski	Belno koło Świecka, rejencja kwidzyńska, Prusy
rzemienieć	<i>Solanum dulcamara</i> L. [!]	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
rzepa	<i>Brassica rapa</i> L. subsp. <i>rapa</i>	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
rzepak	<i>Brassica napus</i> L. var. <i>napus</i>	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
sańta	<i>Nepeta cataria</i> L. ²¹	Chrzanowski	powiat Janów, podobna do martwej

¹⁹ Nazwę ‘przestrach’ na *Genista germanica* podaje z Lubelskiego florystka i etnografka Maria Hempel (1834-1904) w swej odpowiedzi na ankietę Rostafińskiego.

²⁰ Oznaczenie Rostafińskiego.

²¹ Jeden z korespondentów Rostafińskiego podał z Pilzna koło Tarnowa ‘saneta, sąjta, kocie ziele’ i wyjaśnił: „bo to koty lubią jeść” – uwaga ta jednoznacznie wskazuje na *Nepeta cataria*.

		Apolinary	gubernia lubelska	pokrzywy, tylko liście pod spodem białe włoskowate, zapach lekki przyjemny ²²
sialej, szalej	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
sitowie	<i>Juncus</i> sp. ²³	Kubaszewski Adam	okolice Pleszewa, Poznańskie	
słonecznik	<i>Helianthus annuus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
starodubnyk	? ²⁴	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	kwitnie żółto, leśna
stulidupka	<i>Centaureum erythraea</i> Rafn.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
szałwia	<i>Salvia officinalis</i> L.	Milowicz Iza	Modryniec, pow. Hrubieszów	
kobyli szczaw	<i>Rumex crispus</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
ślaz	<i>Malva</i> sp.? <i>Lavatera</i> sp.? <i>Althea</i> sp.?	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	
targownik	<i>Trifolium montanum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska	kwiat biały podobny do koniczyzny lecz wyżej wyrastający
termentela	<i>Potentilla erecta</i> (L.) Raeusch	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	
toja	<i>Aconitum</i> sp.	Tomaszewska Marina	Kudynowce w Złoczowskiem	
trawa włoska	<i>Phalaris variegata</i> [może: <i>Lolium multiflorum</i> Lam. –	Heintze	Trzemeszno, W. Ks. Poznańskie	

²² Liście *Nepeta cataria* mają miętowo-cytrynowy zapach.

²³ Gatunki z ciągłym rdzeniem.

²⁴ Dr Ewa Pirożnikow nadesłała mi następujące wyjaśnienie: „Starodub (też jako stary dub) (na żółto kwitnący i leśny) to wg Orzeszkowej *Iris psedacorus*. Roślinę wykorzystywano najczęściej do okadzania przeciw urokom. Zdrabnianie nazw jest bardzo częste, chociaż nie można wykluczyć, że pod tą odmianą kryje się inny gatunek.” Bardzo dziękuję dr Ewie Pirożnikow za to wyjaśnienie.

	rajgras włoski?, lub może: <i>Phalaris arundinacea</i> L. f. <i>variegata</i> ?)		
wrotycz	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
		Milowicz Iza	Modryniec, pow. Hrubieszów
zgnilec	?	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
śto. Jańskie ziele	<i>Hypericum perforatum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
żyto	<i>Secale cereale</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska
żywokost	<i>Symphytum officinale</i> L. może też <i>S. tuberosum</i> L.	Chrzanowski Apolinary	powiat Janów, gubernia lubelska

Zestawienie nadesłanych danych dotyczących poszczególnych roślin sepulkralnych

Aconitum sp.

Nazwa ludowa: toja (Kudynowce w Złoczowskim)

Razem z innymi roślinami święcony w Zielone Świątki był następnie używany „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Amaranthus sp.

Nazwa ludowa: proso tureckie

Wchodziło w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Angelica sp.

Nazwa ludowa: dzięgiel (Modryniec, pow. Hrubieszów)

Wchodził w skład wianków święconych na Boże Ciało i wiązek święconych na matkę Boską Zielną, które były wkładane do trumny pod głowę zmarłemu (I. Milowicz: Modryniec, pow. Hrubieszów).

Armoracia rusticana P. Gaertn., B. Mey. & Scherb.

Nazwa ludowa: chrzan

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Artemisia abrotanum L.

Nazwa ludowa: boże drzewko

Ozdoba grobów: „Boże drzewko sadzą [...] na cmentarzach” (M. Szoldrska: Kostrzyn [Wielkopolski]). Wchodziło w skład wianków święconych na Boże Ciało i wiązek święconych na matkę Boską Zielną, które były wkładane do trumny pod głowę zmarłemu (I. Milowicz: Modryniec, pow. Hrubieszów; ks. Kloska: pow. Koźle, 3 mile od Raciborza). Wchodziło w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Artemisia sp.

Nazwa ludowa: belica

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Aster sp.

Nazwa ludowa: astry (brak danych o miejscu użycia)

Uprawiane na grobach głównie przez mieszczan (J.M. Wiślicki: Zamek Gałachy koło Zakroczymia).

Avena sativa L.

Nazwa ludowa: owies

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Brassica napus L. var. *napus*

Nawa ludowa: rzepak

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Brassica oleracea L.

Nazwa ludowa: kapusta

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Brassica rapa L. subsp. *rapa*

Nazwa ludowa: rzepa

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Bryonia alba L.

Nazwa ludowa: przestęp

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Calendula officinalis L.

Nazwa ludowa: nogietki

Wchodziły w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Campanula sp.?

Nazwy ludowe: leśne dzwonki, dzwonki ogrodowe (obie nazwy z Kudynowców w Złoczowskiem)

Razem z innymi roślinami święcone w Zielone Świątki był następnie używane „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskiem).

Carduus sp.? *Cirsium oleraceum* ?

Nazwa ludowa: oset

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Carlina vulgaris L.

Nazwa ludowa: osetek

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Centaurium erythraea Rafn.

Nazwa ludowa: centurja, stulidupka

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Chelidonium majus L.

Nazwa ludowa: cyncelija

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Chrysanthemum leucanthemum L. lub *Leontodon* sp.?

Nazwa ludowa: wołowe oko

Razem z innymi roślinami święcone w Zielone Świątki było następnie używane „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskiem).

Cichorium intybus L.

Nazwa ludowa: pietrówbicz, dzika cykoria

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Corylus avellana L.

Nazwa ludowa: leszczyna

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Daucus carota L. subsp. *sativus* (Hoffm.) Arcang. var. *sativus* Hoffm.

Nazwa ludowa: marchew

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Fagopyrum esculentum Moench

Nazwa ludowa: gryka

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Frangula alnus Mill.

Nazwa ludowa: leszczyna

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Galim verum L.²⁵

Nazwa ludowa: mediwka (Kudynowce w Żłoczowskim)

Razem z innymi roślinami święconą w Zielone Świątki była następnie używana „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę”. (M. Tomaszewska: Kudynowce w Żłoczowskim)

Genista germanica L.

Nazwa ludowa: przestrich²⁶

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Glechoma hederacea L.²⁷

Nazwa ludowa: bluszcz (Kobusewo²⁸ pod Kartuzami)

Sadzono go na grobach (A. Szreder: Kobusewo pod Kartuzami).

Helianthus annuus L.

Nazwa ludowa: słonecznik

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

²⁵ Oznaczenie Rostafińskiego.

²⁶ Nazwę ‘przestrich’ na *Genista germanica* podaje z Lubelskiego florystka i etnografka Maria Hempel (1834-1904) w swej odpowiedzi na ankietę Rostafińskiego.

²⁷ Może chodzić także o bluszcz pospolity czyli *Hedera helix* L., ale nie spotkałem się z nazwą bluszcz – dla tego gatunku. Natomiast *Glechoma hederacea* jest rośliną okrywową, więc na grobach mógł być sadzony.

²⁸ Obecnie: Kobusewo.

Helichrysum arenarium (L.) Moench

Nazwa ludowa: nieśmiertelniki (brak danych o miejscu użycia nazwy)

Uprawiane na grobach głównie przez mieszczan (J.M. Wiślicki: Zamek Gałachy koło Zakroczymia).

Hordeum vulgare L.

Nazwa ludowa: jęczmień

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Humulus lupulus L.

Nazwa ludowa: chmiel

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Hyoscyamus niger L.

Nazwy ludowe: lulek, sialej, szalej

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Hypericum perforatum L.

Nazwa ludowa: što. Jańskie ziele

Wchodziło w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Hyssopus officinalis L.

Nazwa ludowa: józefek

Święcony na Boże Ciało i razem z innymi ziołami święcony na Matkę Boską Zielną 15 sierpnia. Wkładano do trumny pod głowy zmarłym (I. Milowicz: Modryniec, pow. Hrubieszów).

Juncus sp. (gatunki z ciągłym rdzeniem)

Nazwa ludowa: sitowie

Z rdzenia wyrabiano ozdoby na cmentarz (A. Kubaszewski: okolice Pleszewa, Poznańskie).

Lamium album L. ?

Nazwa ludowa: kadyło²⁹

Razem z innymi roślinami święcone w Zielone Świątki było następnie używane „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Levisticum officinale W. D. J. Koch

Nazwa ludowa: lubczyk

Święcony na Boże Ciało i razem z innymi ziołami święcony na Matkę Boską Zielną 15 sierpnia. Wkładano do trumny pod głowy zmarłym (I. Milowicz: Modrynec, pow. Hrubieszów). Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Malus sp.

Nazwa ludowa: jabłka

Wchodziły w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Malva sp.? *Lavatera* sp.? *Althea* sp.?

Nazwa ludowa: śláz

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Matricaria chamomilla L.

Nazwa ludowa: rumianek

Święcony na Boże Ciało i razem z innymi ziołami święcony na Matkę Boską Zielną 15 sierpnia. Wkładano do trumny pod głowy zmarłym (I. Milowicz: Modrynec, pow. Hrubieszów).

Melissa officinalis L.

Nazwa ludowa: melisa

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

²⁹ Nazwę ‘kadyło’ na *Lamium album* podaje z pogranicza polsko-ukrańskiego Pastusiak (2007).

Mentha sp.

Nazwa ludowa: mięta

Święcona na Boże Ciało i razem z innymi ziołami święcona na Matkę Boską Zielną 15 sierpnia. Wkładana do trumny pod głowy zmarłym (I. Milowicz: Modryniec, pow. Hrubieszów). Razem z innymi roślinami święcona w Zielone Świątki była następnie używana „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Nepeta cataria L.?

Nawa ludowa: sańta

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Origanum vulgare L.

Nazwa ludowa: majeranek³⁰

Święcony na Boże Ciało i razem z innymi ziołami święcony na Matkę Boską Zielną 15 sierpnia. Wkładano do trumny pod głowy zmarłym (I. Milowicz: Modryniec, pow. Hrubieszów).

Padus avium Mill.

Nawa ludowa: kocierbina

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Panicum miliaceum L.

Nazwa ludowa: proso

Wchodziło w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Papaver somniferum L. lub *P. rhoeas* L.

Nazwa ludowa: mak

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

³⁰ Oznaczenie Rostafińskiego.

Phalaris variegata [może: *Lolium multiflorum* Lam. – rajgras włoski?, lub może: *Phalaris arundinacea* L. f. *variegata*?]

Nazwa ludowa: trawa włoska

Uprawiana na cmentarzach (Heintze: Trzemeszno, W. Ks. Poznańskie)

Pisum sativum L.

Nazwa ludowa: groch

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Polygonatum multiflorum (L.) All. ? lub *Convallaria majalis* L. ?

Nazwa ludowa: kukuriczka³¹

Razem z innymi roślinami święcona w Zielone Świątki była następnie używana „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Populus alba L.

Nazwa ludowa: białodrzew

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Potentilla erecta (L.) Raeusch

Nazwa ludowa: termentela

Razem z innymi roślinami święcona w Zielone Świątki była następnie używana „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Rumex crispus L.

Nazwa ludowa: kobyli szczaw

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Ruta graveolens L.³²

Nazwa ludowa: ruta (Kudynowce w Złoczowskim; wieś Belno koło Świecka)

³¹ Sądząc po opisie autorki listu (‘leśna kwitnie biało’) może to być *Polygonatum multiflorum* lub *Convallaria majalis*. Ten drugi gatunek na pograniczu polsko-ukraińskim nazywany jest właśnie ‘kukuriczka’ (Pastusiak 2007).

³² Oznaczenie Rostafińskiego.

Razem z innymi roślinami święcona w Zielone Świątki była następnie używana „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim). Uprawiana m.in. w celu „przyozdabiania” zmarłych (Parczewski: Belno koło Świecka, rejencja kwidzyńska, Prusy).

Salix cinerea L.

Nazwa ludowa: łoża

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Salvia officinalis L.

Nazwa ludowa: szalwia

Wchodziła w skład wianków święconych na Boże Ciało i wiązek święconych na matkę Boską Zielną, które były wkładane do trumny pod głowę zmarłemu (I. Miłowicz: Modryniec, pow. Hrubieszów).

Salvia pratensis L.

Nazwa ludowa: kanupir³³

Razem z innymi roślinami święcony w Zielone Świątki był następnie używany „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Sambucus nigra L.

Nazwa ludowa: bez

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unici (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Santolina chamaecyparissus L.

Nazwy ludowe: cyprys, cyprysek (Rymanów, pow. Sanok; Skoczów)

Sadzony zwykle na cmentarzach (K. Wais: Rymanów, pow. Sanok) lub na grobach (I. Rzaszka: Skoczów).

Satureja hortensis L.

Nazwa ludowa: cząber

Wchodził w skład wianków święconych na Boże Ciało i wiązek święconych na matkę Boską Zielną, które były wkładane do trumny pod głowę zmarłemu (I. Miłowicz: Modryniec, pow. Hrubieszów). Razem z innymi roślinami święcony w Zielone Świątki był następnie używany „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

³³ Według Grinczenki: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/22085-kanupir.html>.

Secale cereale L.

Nazwa ludowa: żyto

Wchodziło w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

gatunki z rodzaju *Sedum*: *S. acre* L.? *S. sexangulare* L.? *S. telephium* L.?

Nawa ludowa: rozchodnik (brak danych o miejscu użycia nazwy)

Uprawiany na grobach głównie przez mieszczan (J.M. Wiślicki: Zamek Gałachy koło Zakroczymia).

Sedum telephium L.

Nazwa ludowa: wronie masło³⁴

Razem z innymi roślinami święcone w Zielone Świątki było następnie używane „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Solanum dulcamara L.

Nazwa ludowa: rzemieniec

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Symphytum officinale L. może też *S. tuberosum* L.

Nazwa ludowa: żywokost

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Tagetes sp.

Nazwa ludowa: aksamitki (brak danych o miejscu użycia nazwy)

Uprawiane na grobach głównie przez mieszczan (J.M. Wiślicki: Zamek Gałachy koło Zakroczymia).

Tanacetum parthenium L.

Nazwa ludowa: maruna

Wchodziła w skład wianków święconych na Boże Ciało i wiązek święconych na matkę Boską Zielną, które były wkładane do trumny pod głowę zmarłemu (I. Milowicz: Modrynica, pow. Hrubieszów). Razem z innymi roślinami święconymi w Zielone Świątki była następnie używana

³⁴ Oznaczenie Rostafińskiego.

„tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskiem).

Tanacetum vulgare L.

Nazwa ludowa: wrotycz

Wchodził w skład wianków święconych na Boże Ciało i wiązek święconych na matkę Boską Zielną, które były wkładane do trumny pod głowę zmarłemu (I. Milowicz: Modrynec, pow. Hrubieszów). Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Trifolium montanum L.

Nazwa ludowa: targownik

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Triticum aestivum L.

Nazwa ludowa: pszenica

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Tussilago farfara L.

Nazwa ludowa: podbiał

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Verbascum sp.

Nazwa ludowa: dziewanna

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Viburnum opulus L.

Nazwa ludowa: kalina

Wchodziła w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Vicia faba L.

Nazwa ludowa: bób

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Viola ×wittrockiana Gams? lub *V. tricolor* L.?

Nazwa ludowa: bratki (brak danych o miejscu stosowania nazwy)

Uprawiane na grobach głównie przez mieszczan (J.M. Wiślicki: Zamek Gałachy koło Zakroczymia).

Gatunki niezidentyfikowane:

Nazwa ludowa: jędruchy

Wchodziły w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Nazwa ludowa: matyrinka

Razem z innymi roślinami święconą w Zielone Świątki był następnie używana „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Nazwa ludowa: pannymaryliczko

Wchodziło w skład wianków święconych na Boże Ciało i wiązek święconych na matkę Boską Zielną, które były wkładane do trumny pod głowę zmarłemu (ks. Kloska: pow. Koźle, 3 mile od Raciborza).

Nazwa ludowa: paproć

Razem z innymi roślinami święconą w Zielone Świątki była następnie używana „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Nazwa ludowa: starodubnyk

Razem z innymi roślinami święcony w Zielone Świątki był następnie używany „tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę” (M. Tomaszewska: Kudynowce w Złoczowskim).

Nazwa ludowa: zgnilec

Wchodził w zestaw roślin święconych na Matkę Boską Zielną, potem wykonywano z nich poduszkę do trumny. Zwyczaj ten mieli od katolików przejąć unicy (A. Chrzanowski: powiat Janów, gubernia lubelska).

Kwiaty [zapewne różne gatunki posiadające barwny okwiat]

Wianek z kwiatów kładziono na trumnę dziecka lub dziewczyny. Ciało w trumnie zmarłego dziecka lub dziewczyny przystrajano kwiatami. (S. Okolska: wieś Zabłocie, powiat Łask, Sieradzkie).

Odpowiedzi dotyczące roślin sepulkralnych (układ alfabetyczny według nazwisk autorów)

Apolinary CHRZANOWSKI, 12 IX 1883 r., fabryka cukru w Józefowie pod Warszawą, dotyczy: pow. janowski, gubernia lubelska

Do ziół święconych w dzień Matki Boskiej Zielnej biorą kłosa żyta, pszenicy, owsa, jęczmienia, grochu, gryki, prosa, bobu, liście kapusty, Słonecznik, Mak, Proso tureckie, Rzepak. Z owoców tylko jabłka. Z ziół: Wrotycz, Żywokost, Przestach, Targownik, Pietrówbicz (Dzika cykorja), Podbiał, Oset mający wielkie liście w białe plamy i szyszki nasienne wielkie promienne na wysokich łodygach. Osetek roślina rosnąca w miejscach suchych, bez kolców, kwiat podobny do zwykłego ostu, liście białawe. Śto. Jańskie ziele, Śláz, Lulek (szalej), Melisa, Sańta podobna do martwej pokrzywy tylko liście pod spodem białe włoskowate, zapach leki przyjemny. Cyncelija czyli jaskółcze ziele, z którego łodygi po zerwaniu płynie sok żółty. Kobyli szczaw, Dziewanna, Belica, Przestęp, Zgnilec, Rzemieniec, Paproć. Centurja pospolicie i wszędzie stulidupką zwana. Chmiel, Białodrzew, Kalina, Kruszyna, Kocierbina, Łoza o drobnych listkach, Leszczyna z orzechami, Jagody bzu, Boże drzewko, Lubczyk, Jędruchy, Nogietki. Z warzyw tylko Marchew, a niekiedy Rzepa i Chrzan.

Zioła z wianków służą na domowe lekarstwa. Ziele zaś święcone w dzień Matki Boskiej oprócz że bywa używane na różne leki, i każdemu prawie inne przypisują własności, których opis tu dla krutkości miejsca pomijam, nadto w razie śmierci robio z niego poduszke nieboszczykowi, na której w trumnie spoczywa. Dla tego też Unici, którzy przemianowani zostali na prawosławnych, przywykli do tradycji święcenia ziół, nie mogą oswoić się z obecnym położeniem i różnymi sposobami starają się mieć po dawnemu święcone ziele, głównie aby było na czem w trumnie złożyć głowę.

[prawdopodobnie Augustyn] HEINTZE [zm. 1912], 12 X 1883 r., Trzemeszno, W. Ks. Poznańskie

Ad. 48. Pomiąłem w przeszłym piśmie [...] „trawę włoską” (*Phalaris variegata* – bardzo pospolita po ogródkach, cmentarzach). [...]

[prawdopodobnie Wilhelm Atanazy] KŁOSKA (1852-1925), sekretarz delegatury u św. Jadwigi, Berlin, 14 VIII 1883, dot.: powiat kozielski (3 mile od Raciborza)

[br. nr] Z roślin pachnących używanych na wieńce aby je święcić w kościele i włożyć w trumnę pod głowę umarłemu przypominam sobie obok bożego drzewka pannymaryliczko (i.e. Panny Maryi liczko), jest roślina z podługznem ząbkowatym liściem, koloru szarozielonego, tarta pachnie ostro.

Adam KUBASZEWSKI (1847-1927), ogrodnik, 26 VIII 1883 r., Gołuchów, dane z okolic Pleszewa

55. Z sitowia robią zdobne korony do kościołów i na cmentarze mianowicie z rdzenia gębczastego.

Iza MIŁOWICZ, 10 XI 1883, Modrynica, pow. hrubieszowski, gub. lubelska

33). Boże drzewko znane jako ziele lekarskie i używane do wianków, które święcą na Boże Ciało i między ziołami święconymi na Matkę Boską zielną 15 sierpnia. Suche wianki i zioła święcone są z używaniu przez cały rok, dają ludziom i bydłu, okadzają, palą w czasie burzy i gradów, w końcu kładą pod głowę umarłym do trumny.

49). Wszystkie te zioła jak rutę, w którą stroi się panna młoda, boże drzewko, wrotycz, dzięgiel, lubczyk, majeranek, cząber, józefek, marunę, miętę, szałwię, rumianek używają do święcenia, niestety wypędzone z dworskich ogrodów przechowują się jeszcze przy chatach wiejskich.

Stanisława OKOLSKA, 14 IX 1883 r., Dziwle, dotyczy: wieś Zabłocie, pow. Łask, Sieradzkie, gub. piotrkowska

[br. nr pytania] Zmarłemu dziecku lub dziewczynie kładą wianek z kwiatów na trumnę i ubierają je niemi do grobu.

[prawdopodobnie Erazm] PARCZEWSKI [1826-1915], 30 VII 1883 r., Belno koło Świecka, rejencja kwidzyńska, Prusy

49. Chodują rutę strojąc nią umarłych lub weselników.

I. RZASZKA, 17 VIII 1883 r., Skotschau [Skoczów]

47. Cyprys znajduje się na grobach albo we wazonach (między oknami).

Marya SZOLDRSKA [1820-1903], 22 IX 1883 r., Poznań

48. [...] Boże drzewko sadzą koło Kostrzyna koło domów i na cmentarzach.

Anna SZREDER, 28 IX 1883 r., Kobusewo (pod Kartuzami)

25. [...] a bluszcz rośnie sobie tu bez wszelkiego użytku dla ludzi i zwierząt, stroją nim tylko groby sadząc takowy między kamienie.

Marina TOMASZEWSKA, 21 IX 1884 r., Kudynowce, Żłoczowskie

63. Zioła święcą nie na 15ty Sierpnia, ale w Zielone Świątki. Zbierają je na ten cel w ogrodach i w lesie. Z ogrodowych używają toję, miętę, rutę, kanupir, dzwonki ogrodowe, a z leśnych: paproć, wronie masło (kwitnie fioletowo), wronie oko (kwitnie żółto w kształcie małych różyczek), starodubnyk (kwitnie żółto), termentela, maturynka (kwitnie żółto i czerwono) kadyło, kukuriczka (kwitnie białe) i leśne dzwonki duże fioletowe i mediwka. Ziela święconego używają tylko dla zmarłych do trumien i pod głowę.

Kazimierz WAIS [1865-1934], 4 IX 1883, Jasło, dotyczy okolic m. Rymanowa pow. Sanok

47). Gdzeniegdzie można napotkać w tej okolicy roślinę podobną do bożego drzewka, którą lud cyprysem lub cypryskiem nazywa i sadzi zwykle po cmentarzach.

Józef Mikołaj WIŚLICKI [1804-1887], 12 VIII 1883 r., Zamek Gałachy, stacya Zakroczym,

V. Kwietnik – Lud a głównie mieszczanie hodują [...] na grobach astry i tak zwane nieśmiertelniki albo aksamitki, rozchodnik, bratki.